

תהליך בניין הכוח כתיאוריה מדעית* – ואיך לצמצם את אפשרות הפרכתו במלחמה

התשובות המתקבלות על שאלות בנושאי ארגון, ציוד ודוקטרינה, מתבססות בדרך כלל על השאלות הנשאלות. במובן זה, רוב הקצינים נכשלו במילוי אחריותם, בכך שכשלו בשאלת השאלות הקשות – ההיסטוריון הצבאי אלן דוטי על תהליך בניין הכוח הצרפתי לפני מלחמת העולם השנייה¹

בספרו 'הפילוסופיה של המודיעין' טוען יצחק בן ישראל², כי המתודה המדעית הביקורתית, אותה פיתח הפילוסוף קרל פופר, על פיה הניסוי המדעי לבחינת התיאוריה אמור לנסות להפריכה, ולא לאוששה, היא המתודה המתאימה למודיעין. כך יש לנהוג בכל נושא אשר מאפיינו הבסיסי ביותר הוא אי ודאות, שמקורה הוא במחסור במידע בהווה ובנסיון לחזות את העתיד. לוגיקה של ניסיון להפרכה, ולא של ניסיון לאישוש, היא גם הלוגיקה של הפקת לקחים צבאיים, הקובעת שהלקח אינו עובדה אלא השערה.³ לכן אמורים המפקדים העוסקים בהפקת הלקחים, לחפש עובדות המפריכות את הלקח ולא כאלו שמאמתות אותו. עומד על כך גם דורון אלמוג, בסיכום מאמר העוסק בכשל הפקת לקחי מלחמת ששת הימים, והשפעתו על תוצאות מלחמת יום הכיפורים:

הבעייתיות שבהגדרת הלקח כמסקנה מהעבר וכהשערה ביחס לעתיד יוצרת קשיים בתהליכי העבודה השוטפים. אחת הדרכים השכיחות של בני האדם לברוח מהאי ודאות היום-יומית היא על-ידי אימוץ פעולה על פי רשימות תיגו ופק"לים. לקחים אופרטיביים

* פורסם ב"מערכות" 399, (פברואר 2005).

אסור שיהיו בבחינת רשימות קפואות של מסקנות חלוטות. בהיבט זה גם תהליך הפקת הלקחים ממלחמת ששת הימים וגם הלקחים עצמם נכון שיבחנו מחדש בכל נקודת זמן שנמצא לנכון, כדי שנרע אילו מהמסקנות הופרכו ואלו עדיין רלוונטיות.⁴

לכאורה, נראית לוגיקה זו הגיונית וישימה. במאמר זה אטען כי מתודולוגית האימונים וההדרכה הקיימת בצה"ל, המתבססת על 'פיתוח מתוך תחושת הצלחה', ואשר תרגיל מוצלח על פיה, הוא כזה אשר נמדד על פי הצלחת המתורגל במימוש התורות והפעלת אמצעי הלחימה, מעכבת את יישום הלוגיקה של הניסיון להפרכה בתהליך בניין הכוח. יתר על כן, המתודולוגיה הזאת גורמת לקיבוע תפיסות, תורות לחימה ודרכי שימוש באמצעי לחימה, אשר בכוא העת תופרך תקפותן – בשדה הקרב.

לתיחומו של תהליך בניין הכוח יש כמה פרשנויות. לצורך המאמר, אתייחס לזו הרחבה ביותר, המופיעה במילון למונחי צה"ל, שעל פיה תהליך בניין הכוח מתחיל בגיבוש תורת הביטחון והתפיסות המערכתיות להפעלת הכוח הצבאי, ומסתיים ביישום התכנון.⁵

תהליך בניין הכוח מאופיין באי ודאות רבה, הנובעת מעצם עיסוקו הבסיסי בעתיד, ומועצמת עקב שינויים גיאופוליטיים, כלכליים, טכנולוגיים ועוד, וכן עקב ניסיונו של האויב להתנגד לו באמצעות תהליך בניין הכוח שלו. בהיבטי אי הוודאות, קיים דמיון בין תהליכי בניין הכוח להערכה המודיעינית, מה גם שבניין הכוח נשען במידה ניכרת על הערכת המודיעינית בתחומים רבים. תהליך בניין הכוח, נשען גם על הפקת לקחים ממלחמות קודמות ועל ניסיונם של צבאות זרים.

בהיבטים רבים ניתן לדמות את תהליך בניין הכוח כולו, לתיאוריה מדעית הבנויה מהשערות, אשר ניתן לבחנן בניסויים מתאימים. התיאוריה תישאר בתוקף עד הפרכתה בניסוי, ובמקרה שלנו, התוצר של תהליך בניין הכוח (תורות הלחימה, הפיקוד והשליטה, האימונים ואמצעי הלחימה), יהיה בתוקף עד שיופרך בלחימה. הבעיה היא כמובן, כי מחירו של ה"ניסוי" הוא אובדן חיי אדם וכל שאר התוצאות הקשות שיש למלחמה.

המאמר מציג מתודולוגיה מתחום האימונים וההדרכה שתאפשר – תוך

כדי התהליך של בניין הכוח – לבחון את ההשערות שעליהן נשען התהליך הזה ותצמצם את אי הוודאות בנוגע לתוקפו הכולל כתיאוריה, וזאת לפני המבחן הסופי – המלחמה. על התנפצות ההשערות עליהן הסתמך תהליך בניין הכוח הצרפתי לפני מלחמת העולם השנייה, כותב דוטי: "ארבעה ימי לחימה, בין 12 ל-15 במאי 1940, גילו את החולשות והטעויות בהכנת הצבא, יותר מהר, יותר ברור ובאופן יותר כואב, מאשר שני עשורים קודמים של בחינה וניסוי"⁶.

על אילו רמות של השערות מתבסס התהליך של בניין הכוח?

ניתן לזהות השערות בשלוש רמות עיקריות.

1. רמת האסטרטגיה רבתי – תרחיש הייחוס. חלק נכבד בתרחיש זה, אינו הנחות יציבות (כמו נתוני מרחב גאוגרפי, או גודל אוכלוסייה), אלא השערות לכל דבר. דוגמא להשערה שהופרכה, היא ההנחה של צה"ל וחיל האוויר לפני מלחמת יום הכיפורים, כי יאושר לחיל האוויר לבצע מתקפת מנע על סוללות טילי הקרקע-אוויר. בסופו של דבר החליטה ממשלת ישראל בבוקרו של יום המלחמה הראשון לסגת מקביעתה הנחרצת כי "לא יעלה על הדעת שלא נקדים לתקוף אם יהיה אפילו שמץ של חשד שהאויב עומד לתקוף". הסיבה להחלטה: חשש מתגובה אמריקנית נזעמת על כך שישראל הייתה זו שירתה את הירייה הראשונה.⁷
2. הרמה הדוקטרינרית. השערות ברמה הזאת עוסקות בחשיבותן של מערכות לחימה עיקריות, בזמן התארגנות למעבר ממגננה למתקפה, בגודל הסד"כ הנדרש וכדומה. דוגמאות להשערות ברמה הזו שהופרכו במלחמת יום הכיפורים הן ההשערה בדבר יכולתו של השריון להילחם לבדו, ללא סיועם של חילות יבשה אחרים, וההשערה כי הלחימה הקרקעית תגובה כבר בשלב הראשון של המלחמה בסיוע אווירי ניכר. דוגמא אחרת, היא ההנחה של הצרפתים לפני ההתקפה הגרמנית במאי 1940 כי הסבירות למעבר כוחות שריון גדולים בארדנים הינה נמוכה.
3. הרמה הטכנולוגית. בתחום זה מדובר בהשערות הנוגעות באפקטיביות של אמצעי לחימה בשדה הקרב. ניתן לציין בקטגוריה זו את ה-ASDIC הבריטי. מדובר באמצעי לגילוי צוללות שעליו התבססה תורת הלחימה של הצוללות הבריטית לפני מלחמת העולם השנייה, ואשר הוכח כבלתי יעיל עם פרוץ המלחמה.

ראוי לציין כי גם אילו ניתן היה לבחון את האפקטיביות של אמצעי הלחימה בניסויים בשדה עוד לפני ההצטיידות בו, הרי קשה מאוד להעריך את משקלו האמיתי בתוך הסביבה המבצעית של שדה הקרב. דווקא בשלב שבו ניתן להעריך את תרומתו האמיתית, הוא עובר ממעמד של השערה למעמד של מוסכמה.

עם זאת חשוב לציין שהשערות יכולות להיות מופרכות גם לכיוון החיובי, כמו ההצלחה הבלתי צפויה של הפעלת הטנקים הבריטיים בקרב קמבראי ב-1917, או ההצלחה של הפעלת הגז על ידי הגרמנים בקרב איפר ב-1915.

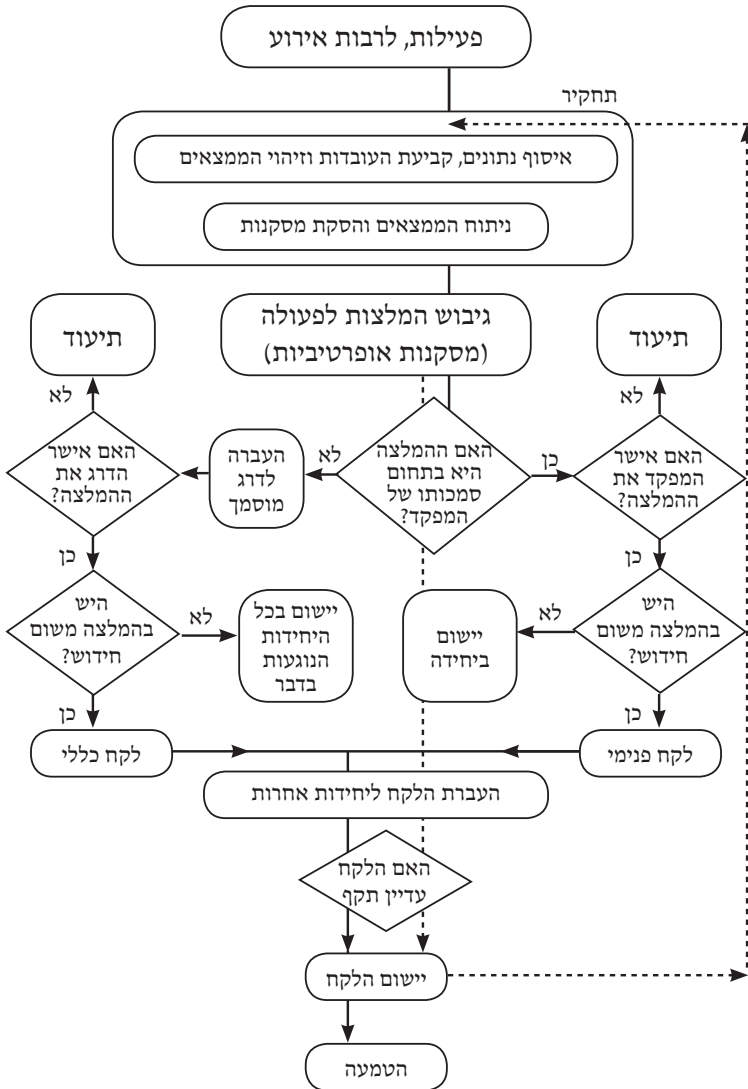
מדוע מסובך לבחון השערות כאלה?

כל השערה שעולה בתהליך בניין הכוח – כמו הצורך לפתח אמצעי לחימה חדש או לנסח לקח ממלחמה קודמת – נבחנת בדרך כלל לעומק עד שהיא מיושמת באופן מבצעי. לאמצעי לחימה עורכים ניסויים קפדניים בתנאים קשים, תפיסות מבצעיות נבחנות במעבדות קרב ובתרגילים, והנחות יסוד נבחנות על ידי מומחי תוכן מקצועיים ובסימולציות. בתהליך הבשלת ההשערה, היא באופן טבעי מועדת לפסילה. הבעיה מתחילה כאשר התפיסה המבצעית מאושרת או אמצעי הלחימה נרכש. במקרה כזה הם עוברים בעצם ממעמד של השערה, למעמד של מוסכמה (או עובדה בלתי מעורערת), ובכך טמונה המכשלה העיקרית. כך לדוגמה, בהוראת אמ"ץ"תוה"ד 'הפקת לקחים, יישומם והטמעתם', מופיע בתרשים הזרימה העוסק בתהליך הפקת הלקחים שלב של בחינת הלקח כשלב מקדים ליישום⁸. שלב ההטמעה מופיע לאחר שלב הישום (ראה שרטוט) כאשר לא מצוין כל תהליך של משוב לבחינה לאחר ההטמעה.

הבעיה הבסיסית היא שהטמעת מרכיב דוקטרינרי או אמצעי לחימה, דורשת גישה חיובית. הטמעה כזו דורשת מאמץ המכוון באופן טבעי להצלחת ההטמעה, ולא לערעור עליה או להכשלתה. ברור שלא ניתן לאמן מפקדים ולוחמים להשתמש במערכת נשק חדשה, תוך כדי ניסיון להכשילם בכך. אין מפקד שאינו רוצה להצליח בתרגיל, ומכיוון שהצלחה נמדדת בעיקר על-פי איכות הביצוע של התורה הקיימת ועל-פי יכולתו של המפקד לעשות שימוש מיטבי באמצעי הלחימה העומדים לרשותו, הרי שקלושים הסיכויים שמבצע התרגיל ינסה לבחון את ההנחות בתחומים אלה ולערער עליהן. מפקדים אינם מעונינים בדרך כלל לערער את ביטחונם העצמי של

פקודיהם, כך שסביר שמכיני התרגילים בצבא, אינם מציבים את המתורגלים במצבים שבהם יתברר כי תורת הלחימה או אמצעי הלחימה אינם יעילים.

תהליך הפקת הלקחים ישומם והטמעתם

מהו הפתרון ?

יש ליצור מנגנון קבוע שתפקידו יהיה להפריך מוסכמות. המנגנון הזה צריך לקום מתוקף התפיסה המכירה בחשיבות הנושא, ועליו להיות טבוע בתורות האימונים וההדרכה:

1. לאחר הטמעה מוצלחת של תפיסה מבצעית או של אמצעי לחימה או של לקח מבצעי, יש להחזירם ממעמד של מוסכמה למעמד של השערה. למשל, כשמטמיעים מערכת נשק חדשה בתרגילים, יש נטייה לאפשר לה לפעול בתנאים מיטביים כדי להבטיח את הצלחתה ולהביא לכך שמפעיליה יתנו בה אמון. אבל הדרך שצריך לנקוט בה צריכה להיות אחרת: לאחר הצטיידות בה יש להפעילה בתנאים קשים ביותר כדי לבחון כיצד כישלונה ישפיע על תוצאות הקרב כולו. מהלך כזה צריך להיעשות תוך הסברה ברורה של הגיונו כדי לא לפגוע בביטחונם העצמי של החיילים ושל המפקדים הזוטרים המפעילים את מערכת הנשק החדשה.
2. בתרגילים גדולים, דוגמת תרגילים פיקודיים ומטכ"ליים, יש לנסות ולהפריך תפיסות והנחות יסוד. מטרתם של תרגילים כאלה – בדרך כלל – אינה לתרגל מערכות נשק אלא את חשיבת המפקדים. התרגילים האלה אמורים להעמיד במבחן ההפרכה מערכי לחימה שלמים, תפיסות מבצעיות והנחות יסוד.
3. מכיוון שקיים קושי אמיתי בפיתוח תנאים אשר יבחנו תקפות של תפיסות, תורות, ואמצעי לחימה, על ידי מפקדים ישירים, הרי תרגילים ואימונים מן הסוג האמור בסעיפים 1 ו-2, צריכים להתנהל על ידי גוף חיצוני, שאינו נמצא בקשר פיקודי ישיר עם המתורגל.

מה צריכים להיות מבחני ההפרכה?

לכאורה, מבחני ההפרכה הקשים ביותר הם אלה שצריכים להתמודד עם תורות לחימה ואמצעי הלחימה של האויב, שעושים כל מאמץ לנטרל את תורות הלחימה ואת אמצעי הלחימה של כוחותינו. הניסיון מראה, כי למרות חשיבותם הגדולה של מבחני הפרכה כאלה, קשה מאוד לפתחם. הסיבות לכך הן רבות: חלקן הגדול נובע מבעיות בעבודת המודיעין, בעיקר מחסור בידע, ואי יכולת להתאים בין מידע שברשותנו על האויב לבין תפיסותיו. סיבות אחרות נובעות מבעיות בתהליך קבלת ההחלטות. כך לדוגמא, אף

שחיל השריון הכיר את טיל ה'סאגר' מדו"חות של אמ"ן משנת 1972.⁹ לא תורגלו היחידות בהתמודדות עם הטיל, ואחדות אף לא שמעו עליו.¹⁰ לחיל האוויר לא היו הנתונים הנדרשים, על טיל הקרקע-אוויר מדגם S.A-6, שנכנס לשרות הצבא הסורי חודשים מספר לפני המלחמה.¹¹

הצעתי למבחני הפרכה פשוטה, ואינה מצריכה מודיעין. מבחן ההיסטוריה מראה, כי תפיסות בסיסיות ומערכות לחימה עיקריות השתבשו לעיתים באופן קיצוני רק בגלל שינויים קלים בתנאים, שהיו אמורים לאפשר את מיצוין. אזכיר רק את ביטול האפשרות לתקוף את סוללות הטק"א בסוריה (מבצע דוגמן 5), אשר אליה התכונן חיל האוויר במשך שלוש שנים, ושעליה הייתה מבוססת תפיסה מבצעית שלמה. הביטול נבע בגלל עננות נמוכה מעל רמת הגולן בבוקר 6 באוקטובר 1973.¹² במקרה הזה, גם אילו ניתן אישור מדיני לתקיפת מנע, אי אפשר היה לבצעה. אינני מבקר כאן את תורת הלחימה של חיל האוויר, מתוך הנחה כי האמצעים שעמדו לרשותו באותה תקופה אכן חייבו שמיים בהירים, אלא רק מצביע על העובדה שאפשר היה לעורר את המתכננים לחשיבה מחודשת על לחימה ביבשה ללא סיוע אווירי, אילו התרחיש בתרגיל לפני המלחמה היה קובע שהוא מתנהל בתנאי מזג אוויר הכוללים עננות נמוכה.

ראוי לציין כי צבאות ידעו בעבר לשלב את מזג האוויר בתכנוניהם וכך הפכו אותו מנתון בנאלי למכשיר רב עוצמה. אין שום סיבה שלא לשלב אותו גם בעתיד בתכנונים אופרטיביים. דוגמא טובה לתכנון כזה היא מתקפת הפתע הגרמנית בארדנים, בדצמבר 1944, שבוצעה בכוונה בתנאי מזג אוויר קשים של גשם וערפל, כדי לנטרל את העליונות האווירית של בעלות הברית.¹³ מבחן ההפרכה אינו צריך אפוא להתבסס על 'נשק פלא' המצוי בידי האויב או על ברית ערבית בלתי צפויה, אם כי גם אלה יתכנו. תנאי מזג אוויר קשים, לחצים אמריקניים, עומס בצירי התנועה עקב תקיפת העורף – כל אחד מהגורמים האלה, שניתן להכלילם תחת הכותרת הקלאוזוביצית 'חיכוך', ראויים לשמש נדבך במבחן ההפרכה.

תורות האימונים וההדרכה צריכות לאפשר – ולדרוש – ערעור ובחינה מתמדת של "מוסכמות", שלמעשה הן השערות בלבד, בכל הרמות.

מבחני הפרכה קונקרטיים

- להלן שתי דוגמאות להשערות, שנחשבות כיום למוסכמות, ושראוי לדעת לבחון את השפעת הפרכתן על תורת הפעלת הכוח, ובניין הכוח של צה"ל:
- ארצות הברית תסייע ללא היסוס לישראל בהספקת ציוד צבאי.
 - מערכות ה-G.P.S יפעלו תמיד כתקנן.

מה יהיה תוצר ההפרכה?

התוצר הראשון, הוא הטלת הספק במוסכמות, שתוצאתה היא חיסון התודעה מפני הפתעה. גם אם לא ניתן יהיה, מסיבות שונות, למצוא פתרון לבעיה אשר עליה מצביעה הפרכת ההשערה, הרי שהמודעות לה תביא לכך שכאשר ברגע המבחן תעורר הבעיה באמת, לא יגרום הדבר להפתעה 'בסיסית', העלולה לגרום להתמוטטות המערכת.

התוצר השני הוא פיתוח פתרונות לבעיה שעליה הצביעה הפרכת ההשערה. הפתרון הזה יכול להיות תורתי, מבני, טכנולוגי ועוד.

חשוב לציין, כי המתודה המוצעת אינה מבטיחה חיסון מפני הפתעות. אין ערובה לכך שזיהוי בעיה יביא בהכרח להפקת הלקחים הנכונה ולהפחתת גודלה של הבעיה. הדבר מותנה בגורמים נוספים, אשר המרכזי שבהם, כנראה, הוא הפתיחות והמוכנות לבדוק מחדש תפיסות מוכרות מוסכמות וותיקות.

הערות

- 1 Doughty, R.A., (1985), *The seeds of disaster: the development of French army doctrine 1919-1939*, Archon books, Connecticut, U.S.A, pp. 187.
- 2 יצחק בן ישראל, הפילוסופיה של המודיעין, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, תל אביב, 1999.
- 3 יצחק בן ישראל, "הלוגיקה של הפקת לקחים צבאיים", מערכות 305, 1986, עמ' 24-29.
- 4 דורון אלמוג, "לקחי מש"י כמשבר בהתפתחות תורת הלחימה", מערכות 354, 1997, עמ' 2-9.
- 5 מטכ"ל, אג"ס-תורה"ד, המילון למונחי צה"ל, 1998, עמ' 74.
- 6 דוטי, עמ' 4.

- 7 בנימין פלד, **ימים של חשבון**, מודן, תל אביב, 2004, עמ' 372-373.
- 8 אמ"ץ-תודה"ד 'הפקת לקחים, ישומם והטמעתם', מסמך פנימי בצה"ל, ספטמבר 2003. לא הבאתי כאן את כל התרשים, אלא רק את חלקו הרלוונטי, המראה כי לאחר שלב ההטמעה נפסק תהליך הבחינה של הלקח.
- 9 דו"ח ועדת אגרנט, 1975, עמ' 1,428-1,429.
- 10 שם, עמ' 1415-1419.
- 11 אהוד יונאי, **עליונות אווירית: סיפורו של חיל האוויר הישראלי**, כתר, ירושלים, 1995, עמ' 251.
- 12 בנימין פלד, שם.
- 13 באזיל לידל הארט, **אסטרטגיה של גישה עקיפה**, תל אביב: מערכות, 1980, עמ' 317.